

DIANA STOLAC, JIM HLAVAČ, RIJEČKI JEZIČNI KRAJOLIK

Filozofski fakultet u Rijeci, Rijeka, 2021., 200 str.

Diana Stolac, umirovljena profesorica na Filozofskom fakultetu u Rijeci, s počasnim zvanjem *professor emeritus*, i Jim Hlavač, viši predavač na Sveučilištu Monash u Melbourneu, na dvjestotinjak su stranica pokušali sažeti i sistematizirati bogati riječki jezični krajolik. Fotodokumentaciju su prikupljali godinama, a ideja za nastanak knjige pretočena je u zbilju kada je Rijeka izabrana za europsku prijestolnicu kulture 2020. godine, i to u sklopu programa *27 susjedstava – Susjedstvo Kampus*. Prije negoli je sama knjiga izašla iz tiska, građanstvo se s riječkim jezičnim krajolikom moglo upoznati kroz izložbu koja je bila postavljena na dvadeset plakata duž dviju gradskih šetnica – u Kampusu Sveučilišta u Rijeci, a zatim i na Korzu. Osim *EPK 2020*, za nastanak ovog vrijednog sociolingvističkog štiva možemo zahvaliti i Sveučilištu u Rijeci, koje je prepoznalo važnost istraživanja i dalo svoj obol kroz projekt *Hrvatska pisana baština od 18. do 20. stoljeća*, dok je izdavač bilo Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet. Važno je napomenuti da je knjiga pripremljena na tri jezika, hrvatskom, engleskom i talijanskom. Inačice nisu u potpunosti jednake jer svaki jezik zahtijeva svoju tekstualnu i kulturološku prilagodbu natpisa, što je još jedna posebnost *Riječkih jezičnih krajolika*.

Knjiga je koncipirana u sedam poglavlja, koja zaokružuju *Uvodno slovo*, *Literatura* i *Bilješke o autorima*. Pa krenimo redom! Prvo poglavlje obuhvaća dvije cjeline – *Jezični krajolik* i *Hrvatski jezični krajolik*. U drugom su poglavlju autori fokusirani na riječki jezični krajolik u prošlosti, dok u trećem saznajemo kako on izgleda danas te koje sve jezike možemo susresti unutar istoga. Slijede četvrto, peto i šesto poglavlje, unutar kojih prevladava sakupljena fotodokumentacija podijeljena u cjeline: *Riječki identitet u javnim natpisima*, *Razni natpisi na javnim mjestima*, *Reklame svuda oko nas*, *Rijeka – Europska prijestolnica kulture 2020*, *Neočekivano: COVID 19 i Primorsko-goranska županija*. Zadnje, sedmo poglavlje jest *Zaključno slovo*.

Uvod započinje vrlo konciznim, ali preciznim teorijskim pregledom, autori zatim pišu o konstantnim globalnim mijenama od jednojezičnosti prema višeje-

zičnosti i o tome što sve podrazumijeva jezični krajolik. U uvodnom obraćanju čitateljima autori naglašavaju da je stilska neusklađenost između uvodnih poglavlja i središnjeg dijela namjerna jer uvodni su dijelovi pisani znanstvenim stilom i donose pregled literature o jezičnom krajoliku u svijetu i u Hrvatskoj, dok je središnji dio zamišljen kao „svojevrсна slikovnica s popratnim komentarima“, a pisana je više popularnim nego znanstvenim stilom.

Na početku prvoga poglavlja saznajemo što je to uopće jezični krajolik te kojim se osjetilima i medijima koristimo pri konzumiranju istoga. Dan je pregled glavnih tema i trendova u još mladoj sociolingvističkoj poddisciplini, ali i konkretnih primjera dobrih praksi i ranijih istraživanja. Čitatelj tako saznaje da su termin *jezični krajolik* prvi put koristili Landry i Bourhis 1997. godine u svojem opisu javnih natpisa po raznim krajevima Kanade, a proučavajući jezični krajolik, možemo pratiti dvije različite perspektive socijalnih odnosa: odozgo prema dolje (engl. *top-down*), koja se odnosi na službene natpise nastale prema propisima za oblikovanje javnih znakova; odozdo prema gore (engl. *bottom-up*), koja se primjenjuje u komercijalnom sektoru i kod privatnih građana. Prvom valu istraživanja jezičnog krajolika pripadaju istraživanja iz osamdesetih i devedesetih godina prošloga stoljeća, kada nastaje i metodološka osnova za opisivanja urbanih govora i javnih natpisa u gradskim sredinama, a proučavaju se samo pisani tekstovi. Scollon i Scollon (2003) predlažu četiri kategorije takvih znakova: regulatorni diskurs mjesne zajednice, infrastrukturni diskurs mjesne zajednice, komercijalni diskurs i transgresivni diskurs koji se odnosi na tekstove koji izražavaju socijalni protest. Više puta kroz tekst može se iščitati to kako bi trebalo poticati tekstove u javnom prostoru koji su pisani na lokalnom govoru jer se upravo tako postiže afektivna reakcija kod građana, no oni uglavnom izostaju. Danas, kada promišljamo o jezičnom krajoliku, trebali bismo uzeti u obzir i multimedijske i interaktivne oblike komunikacije, ali i one pokretne, na prijevoznim sredstvima ili na odjeći prolaznika, a pojam javnog prostora širi se i na tekstove u zatvorenim prostorima, primjerice u unutrašnjosti taksija ili u kinima. Time smo zakoračili u tzv. drugi val studija o jezičnom krajoliku, a Jaworski i Thurlow (2010) predlažu termin *semiotički krajolik*, što bi bio „bilo koji (javni) prostor s vidljivim natpisom napravljenim ljudskom intervencijom koji sam ima značenje i prenosi poruku“. Vrste tekstova koji mogu biti predmet istraživanja tako se neprestano šire – grafiti, zvučne poruke, tetovaže, mirisi i taktilne poruke, QR kodovi, internetske adrese... Kod hrvatskih se autora usporedno pojavljuju termini *jezični krajolik*, *jezični krajobraz*, *lingvistički krajobraz* i *jezični okoliš*, a sam je pojam u STRUNI smješten u područje etnologije i antropologije. Prije hrvatskih

studija o jezičnom krajoliku autori navode tri različite komparativne studije u kontekstu višejezičnosti, a u kojima se može naći poveznica s hrvatskim jezičnim krajolikom. Popularne postaju i studije u kojima se istražuje položaj nacionalnih manjina. Hrvatski se autori tom tematikom sramežljivo počinju baviti početkom ovoga tisućljeća. Navest ćemo neke od spomenutih studija kronološkim slijedom: Ćosić i Mahnić-Ćosić (2001) pišu o imenima tvrtki u Zadarskoj županiji, Vrcić-Mataija i Grahovac-Pražić (2006) o jezičnom krajoliku u Gospiću, a Ivana Grbavac (2012) brani prvu doktorsku disertaciju o jezičnom krajoliku na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Svojom knjigom o urbanom jezičnom krajoliku ona nudi i mogući teorijski, metodološki i primijenjenolingvistički obrazac za daljnja istraživanja. Spomenut ćemo još i Gradečak-Erdeljić i Zlomislić (2014), koje istražuju u kojoj mjeri jezični krajolik Osijeka odražava utjecaj američke kulture i jezika, dok Šamo i Pliško (2018) istražuju jezični krajolik istarskoga područja, a Marina Rončević (2019) na Filozofskom fakultetu u Rijeci brani doktorsku disertaciju naziva *Jezični krajolik grada Rijeke između prošlosti i sadašnjosti*.

Nakon uvodnog teorijskog dijela, u drugom se poglavlju fokus prebacuje na riječki jezični krajolik nekada. Još od srednjega vijeka na ovim se područjima koristilo nekoliko jezika i pisama, a natpisi su bili više ikonični nego tekstualni. Kroz povijest možemo govoriti o utjecaju više jezika koji su ostavili traga i u današnjem riječkom jezičnom krajoliku. To su talijanski, mađarski, njemački, francuski, turski i engleski jezik, svaki u svoje vrijeme i na svoj način. Autori ističu važnost poznavanja prošlosti kraja čiji se jezični krajolik istražuje te vrlo sažeto navode pregled najvažnijih *riječkih* povijesnih činjenica od antike do danas. Važnost navedenih jezika za identitet Rijeke potkrijepljena je fotografijama ploča na tim jezicima, a svaka je od njih i opisana. Kako su se u gradu smjenjivale razne vlasti, mijenjali su se i službeni jezici, što je posebice zanimljivo pratiti u mijenama naziva riječkih ulica. Tako na kraju drugoga poglavlja autori navode nekoliko ulica koje su u posljednjem stoljeću promijenile i po nekoliko naziva. Svi oni ostavili su trag u jezičnom krajoliku.

Treće poglavlje započinje pregledom natpisa koji pripadaju službenoj domeni, a to su nazivi naselja, ulica, državnih i javnih institucija i sl. Službeni natpisi mogu biti i dvojezični kada za to postoji valjan razlog, kao što je kod škola na jezicima nacionalnih manjina. Ono o čemu bi trebalo voditi računa jest jednoobraznost i usklađenost s gramatikom hrvatskoga standardnog jezika, no tome nije svaki put tako. Pregledavajući vrijednu kolekciju fotografija koju su autori i njihovi bližnji skupljali godinama, svjedočimo ponekim neusklađenostima. Svojevrsnoj *sivoj zoni* pripadaju natpisi na sjedištima raznih institucija, udruga, poslovnica i ureda jer

nema državne regulative o izgledu takvih natpisa. Neslužbenim pak natpisima pripadaju svi oni kojima oblik i sadržaj nisu uređeni propisima, npr. reklamni natpisi, koji u knjizi imaju posebnu cjelinu, natpisi privatnih tvrtki, nadgrobni spomenici. Natpisi su uglavnom jednojezični, na hrvatskom standardnom jeziku, ponekad dijalektno obojeni. U knjizi nailazimo i na primjere jednojezičnih engleskih natpisa, hibridnih natpisa nastalih poigravanjem dvaju jezika, najčešće hrvatskoga i engleskoga jezika, dvojezičnih, ali i višejezičnih natpisa. Autori zaključuju da riječki jezični krajolik ne odskače od opisa ostalih urbanih jezičnih krajolika u Hrvatskoj.

Četvrto, središnje, a ujedno i najopsežnije poglavlje knjige ulazi u samu srž riječkog jezičnog krajolika pokušavajući čitatelju brojnim fotografijama predočiti riječki identitet koji *progovara* upravo kroz natpise na javnim mjestima. Prvo što se zamjećuje jest igra riječi riječkim identifikacijskim oznakama koje se provlače kroz javne natpise: *Rijeka, Fiume, Flumen, RI, 051*, simbol dvoglavog orla, trsatskog zmaja ili basiliska, morčića, uzrečica *Šta da?* i sl. Ističe se i jaka navijačka kultura, a navijači svojim grafitima i natpisima ostavljaju znatan trag u jezičnom krajoliku. Fokus autora prebacuje se na privatne, poslovne i stambene objekte, gdje se uočava najveća raznolikost, kreativnost, ali i doza humora. Slijedi pregled riječkih grafita i gradskih groblja, koja su posebna i plodna mjesta za takav tip istraživanja. S obzirom na to da se prof. dr. Diana Stolac tijekom svojega znanstvenoga rada bavila jezikom reklama te vezom reklamnih natpisa i jezičnog krajolika, taj je dio u knjizi, očekivano, vrlo detaljno obrađen. Na početku saznajemo što je reklama, a što reklamiranje, kako treba izgledati kvalitetna reklama koja će doprijeti do svojega konzumenta te kakve su reklame u Rijeci najzastupljenije. Najbrojnije su jednojezične reklame pisane hrvatskim standardnim jezikom, dok je višejezičnost više obilježje turističkih obavijesti. Kada govorimo o stranim jezicima, onda se svojom brojnošću ipak izdvajaju reklame na engleskom jeziku. Na kraju poglavlja autori upozoravaju na loše trendove u jezičnoj politici jer se sve više nameće stav o engleskom jeziku kao prestižnom jeziku reklama, a zanemaruju se lokalni govori, dobni sleng ili razgovorni stil hrvatskoga jezika.

U petom se poglavlju autori usredotočuju na znakove nastale u sklopu projekta *Rijeka – Europska prijestolnica kulture 2020*, a koja je uvelike i zaslužna za nastanak ove knjige. Riječ je o simbolima i javnim natpisima brojnih programa i manifestacija koje je izrodio projekt *EPK 2020*. Profiliraju se i duži tekstovi, koji također mogu biti dio jezičnoga krajolika. Neplanirana cjelina jest ona koja se tiče *COVIDA-19*, a čiji su tragovi također prisilno utkani u jezični krajolik grada. Tijekom *lockdowna* dobili smo i zamjenski jezični krajolik koji se preselio u

virtualni prostor, a dobri marketinški stručnjaci znali su iskoristiti novonastalu situaciju i u reklamne svrhe. U knjizi pratimo promjene natpisa ovisno o tome kako se mijenjalo stanje s *COVIDOM-19*, od potpunog *lockdowna* pa sve do ublažavanja i popuštanja mjera.

Nakon Rijeke, u posljednjem poglavlju, a prije zaključnog slova, prostor istraživanja postaje Primorsko-goranska županija. Autori putuju najprije primorskim mjestima i fotodokumentiraju jednojezične i višejezične natpise, primjećuju da je u ruralnim područjima češći lokalni izričaj. Bilježe tako natpise s graničnih prijelaza, iz Kostrene, iz Crikvenice, s vinodolskog područja, iz Bakra, iz Opatije, s Krka i Cresa, iz Kastva... Na kraju poglavlja slijedi kratak pregled javnih natpisa iz goranskoga kraja, gdje je manje višejezičnih natpisa, osim kada je riječ o turističkim informacijama.

U zaključku autori polaze od nekoliko postavljenih hipoteza koje su ih vodile tijekom istraživanja. Navest ćemo one najbitnije. Prva od njih tiče se Ustava Republike Hrvatske, prema kojem je u RH u službenoj uporabi hrvatski jezik i latinično pismo. Istraživanjem je potvrđeno da su službeni natpisi na javnim ustanovama pisani hrvatskim jezikom i latiničnim pismom, kao i brojni neslužbeni javni natpisi. Druga hipoteza tiče se povijesti Rijeke i jezika koji su obilježili riječku jezičnu stvarnost. Ona je također potvrđena jer su tijekom istraživanja svi ti jezici pronađeni u riječkom jezičnom krajoliku. Najmanje potvrda ima njemački jezik, koji povijesno zauzima važno mjesto. Treća je hipoteza globalnog karaktera, a tiče se uporabe engleskoga jezika. Pretpostavka je bila da će natpisi na engleskom jeziku zauzeti važno mjesto u riječkom jezičnom krajoliku, no ta se hipoteza nije u potpunosti potvrdila jer je izuzetno malen broj jednojezičnih natpisa na engleskom jeziku. Kada su u pitanju višejezični natpisi, njihov je broj veći, ali je i dalje ograničen, uglavnom marketinškom funkcijom. U reklamnom je svijetu veća uporaba razgovornoga jezika i dijalekata, a kada govorimo općenito o dijalektnim obilježjima u javnim natpisima, oni su češći u ruralnim sredinama. Tijekom istraživanja autori su namjerno izuzeli političke predizborne poruke, vulgarizme i govor mržnje.

Ova knjiga, iza koje stoji nekoliko godina iscrpnog prikupljanja građe, hvalevrijedan je iskorak za proučavanje riječkoga jezičnog krajolika. Ona bi se svakako trebala naći u rukama studenata kroatistike, sociologije i povijesti, istraživača koji se bave proučavanjem jezičnog krajolika, lokalpatriota i svih onih koji se žele prošetati Rijekom i dopuniti sliku o ljepoti, bogatstvu i identitetu grada u kojem žive ili njime samo slučajno prolaze.

Petra Radošević